

dr. sc. Petra RadeljakKaufmann, znanstvena novakinja-poslijedoktorandica,
Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek,
Marulićev trg 19, 10 000 Zagreb, radeljak@geog.pmf.hr

OPREMLJENOST CENTRALNIM FUNKCIJAMA NASELJA DALMACIJE

Uvod

Centralne funkcije podrazumijevaju sve djelatnosti u nekom naselju koje ne služe samo stanovništvu vlastitog naselja već i stanovništvu naselja u okolici; koriste se u naselju u kojem su smještene i odnose se prvenstveno na djelatnosti tercijarnog i kvartarnog sektora djelatnosti (Malić, 1981; Vrišer, 1968). Ideje o centralitetu gradova i njihovim gravitacijskim područjima javljaju se između dvaju svjetskih ratova u Americi i Europi, a osnivačem teorije centralnih naselja smatra se Walter Christaller, koji je sustavno razradio teoriju lokacije tercijarnih djelatnosti i centralnih naselja (Vresk, 2002). Hijerarhija centralnih naselja i njihovih gravitacijskih područja formira se zbog različitog stupnja koncentracije centralnih funkcija, odnosno različitog centraliteta pojedinih centralnih naselja. To je povezano s društveno-ekonomskim razvojem određenog prostora (Crkvenčić, 1976) i značajno je za racionalno usmjeravanje regionalnog razvoja (Laci, 1979), iz čega proizlazi važnost centralnih funkcija kao predmeta istraživanja (npr. Vrišer, 1968; Crkvenčić, 1976; Malić, 1981; Laci, 1979; Novosel-Žic, 1986; Grgurević, 1991; Šakaja, 1997; Šimunović, 1997; Glamuzina i Glamuzina, 1998; Njegač, 1999; Lukić, 2012).

Karakter centralnih funkcija također se mijenja s društveno-gospodarskim razvojem (uključujući tehnološki razvoj i inovacije) i transformacijom prostora. Logika njihove lokacije i

gravitacije u proteklih 20 godina u Hrvatskoj se znatno izmijenila. Vezano je to uz privatizaciju usluga poput školstva i zdravstva koje su nekada bile isključivo u „javnoj domeni“, premještanje funkcija koje su bile vezane uz središnje gradske zone, na rub grada i u okolicu (gradnja trgovačkih centara, supermarketa i hipermarketa), ali i „virtualizaciju“ mnogih usluga, npr. kroz internetsko bankarstvo i internetsku trgovinu. Virtualizacija vodi gotovo prema „obratnoj“ gravitaciji – slučajevima u kojima centralne funkcije *dolaze* stanovnicima, gdje su stanovnici ranije *dolazili* centralnim funkcijama.

Prostorni okvir istraživanja ovoga rada područje je Dalmacije, od sredine 20. stoljeća funkcionalno i fizionomski preobraženo. Procesi litoralizacije, odnosno urbano bazirane industrijalizacije i turističkog razvoja uvjetovali su prostornu diferencijaciju promjena, u skladu s čime se mijenjala i opremljenost centralnim funkcijama te hijerarhija centralnih naselja. Koncentracija stanovništva i ekonomske aktivnosti obilježavala je obalna središta, a depopulacija i društveno-gospodarsko zaostajanje veći dio zaobalnih i otočkih naselja (Nejašmić, 1991; Pejnović, 2004; Defilippis, 2006; Faričić i sur., 2010; Lukić, 2012). U cilju svrstavanja naselja u Dalmaciji u skupine prema recentnoj opremljenosti centralnim funkcijama te razmatranja povezanih razvojnih implikacija, u radu je analizirana opremljenost naselja s obzirom na šest osnovnih skupina funkcija: uprava, obrazovanje, zdravstvo, opskrba, financijsko poslovanje, pošta i telekomunikacije. Te funkcije odabrane su prema prethodnim istraživanjima i mogućnosti pretraživanja prisutnosti funkcija u naseljima. Detaljnija analiza odabranih indikatora provedena je na razini naselja Šibensko-kninske županije koja u širem smislu pripadaju Pokrčju.

U istraživanju Dalmacija obuhvaća sve gradove i općine Dubrovačko-neretvanske, Splitsko-dalmatinske i Šibensko-kninske županije, zatim sve gradove i općine Zadarske županije izuzev Općine Gračac, te Grad Novalju iz Ličko-senjske županije. Otok Pag se tako, u skladu s

drugim recentnim istraživanjima (Faričić, 2012; Nejašmić, 2013; Lajić i Mišetić, 2013), a unatoč administrativnoj podijeljenosti između dviju županija, promatra cjelovito. U grafičkoj bazi Registra prostornih jedinica površinom je evidentirano 997 naselja u Dalmaciji.¹

Metode istraživanja

U određivanju centralnih naselja općenito polazise od dviju osnovnih komponenti: ocjenjivanja centraliteta naselja te utvrđivanja pripadajućih gravitacijskih područja centralnim naseljima (Laci, 1979). Pritom se koriste kvalitativni, kvantitativni i kombinirani pristupi (Malić, 1981). Primjerice, Laci (1979) i Lukić (2012) su u određivanju centraliteta naselja Međimurja (Laci) odnosno cijele Hrvatske (Lukić) krenuli od kvalitativnih funkcionalnih obilježja – vrstei broja centralnih funkcija u naseljima. Centralitet naselja potom su kvantitativno odredili pomoću množenja odgovarajućeg koeficijenta lokacije²s brojem jedinica određene funkcije u naselju, te zatim zbrajanjem vrijednosti centraliteta.

Za potrebe istraživanja opremljenosti naselja u Dalmaciji centralnim funkcijama primijenjen je kvalitativni postupak. Pritom je naglasak stavljen na analizu opremljenosti i razlike skupina naselja prema odabranim indikatorima, a ne na analizu pripadajućih gravitacijskih područja u sustavu centralnih naselja, stoga je riječ o stupnjevanju naselja s obzirom na opskrbljenost centralnim funkcijama. U postupku je važno pitanje razrade funkcija na temelju kojih će se vrednovati opskrbljenost, te njihovo hijerarhijsko stupnjevanje.³ Nastavno na Lukić

---

¹Broj naselja manji je od onoga sadržanoga u Zakonu o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (NN 86/06, 125/06, 16/07, 46/10, 145/10, 37/13, 44/13, 45/13), budući da Zakon sadrži i „mrtva“ naselja.

²Kvocijent lokacije računa se na sljedeći način: jedna jedinica funkcije/ukupan broj jedinica funkcije u sustavu x 100.

³Tako je Vrišer (1968) u centralna naselja uključio ona koja posjeduju najmanje pet funkcija: osmogodišnju školu, zdravstvenu stanicu (ambulantu, ljekarnu), poštu, mjesni ured, trgovinu prehrambenih artikala ili mješovite robe. Malićeva (1981) analiza sadrži osam skupina funkcija: trgovinske funkcije za svakodnevne i povremene potrebe

(2012) u ovom istraživanju analizirano je šest osnovnih skupina funkcija: uprava, obrazovanje, zdravstvo, opskrba, financijsko poslovanje, pošta i telekomunikacije. Njihovo stupnjevanje ovisilo je o logici unutar pojedinih djelatnosti (primjerice, kod školstva je ono sljedeće: područna škola – osnovna škola – srednja škola – veleučilište i sveučilište).

Prema dostupnim izvorima tako su analizirane lokacije osnovnoškolskih, srednjoškolskih i visokoškolskih ustanova, bankomata i poslovnica banaka koje djeluju u Dalmaciji, poslovnica FINA-e, prodavaonica različitih površina, poštanskih ureda, liječničkih ordinacija i zdravstvenih ustanova, svih oblika sudova te sjedišta gradova i općina. Analiza je provedena u prvom tjednu svibnja 2014. godine. Općine i gradovi sa svojim sjedištima te lokacije obrazovnih i zdravstvenih ustanova i sudova definirane su zakonski ili drugim službenim propisima državnih institucija. Osim analize službenih dokumenata, pretražene su internetske stranice Hrvatske pošte, Financijske agencije, banaka koje posluju na području Republike Hrvatske, lanaca trgovina te Interaktivna karta Hrvatskog autokluba. Naselja su razvrstana u jedan od pet stupnjeva opremljenosti centralnim funkcijama ako su zadovoljila kriterije opremljenosti. Uz osnovne stupnjeve, izdvojena su i naselja jače opremljena centralnim funkcijama, koja su u pravilu sadržavala tri centralne funkcije, no nisu zadovoljavala kriterije za naselje 5. stupnja opremljenosti. Skupine naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama uspoređene su prema odabranim statističkim pokazateljima, prvenstveno pokazateljima brojnosti, dobnog sastava, općeg i prirodnog kretanja stanovništva te obilježja stambenog fonda, uz detaljniju analizu na razini naselja Šibensko-kninske županije, odnosno Pokrčja (izostavljena su naselja na otocima).

---

stanovništva, funkcije vezane uz poljoprivrednu aktivnost, zdravstvene funkcije, prosvjetne i kulturne funkcije, upravne i sudske funkcije, funkcije veze (pošte, telefon i telegrafska služba) i ostale uslužne djelatnosti.

Naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama

Od 997 analiziranih dalmatinskih naselja njih 160 (16%) zadovoljilo je kriterije za jedan od stupnjeva opremljenosti centralnim funkcijama, a dodatnih 75 naselja ušlo je u skupinu naselja jače opremljenih centralnim funkcijama⁴.

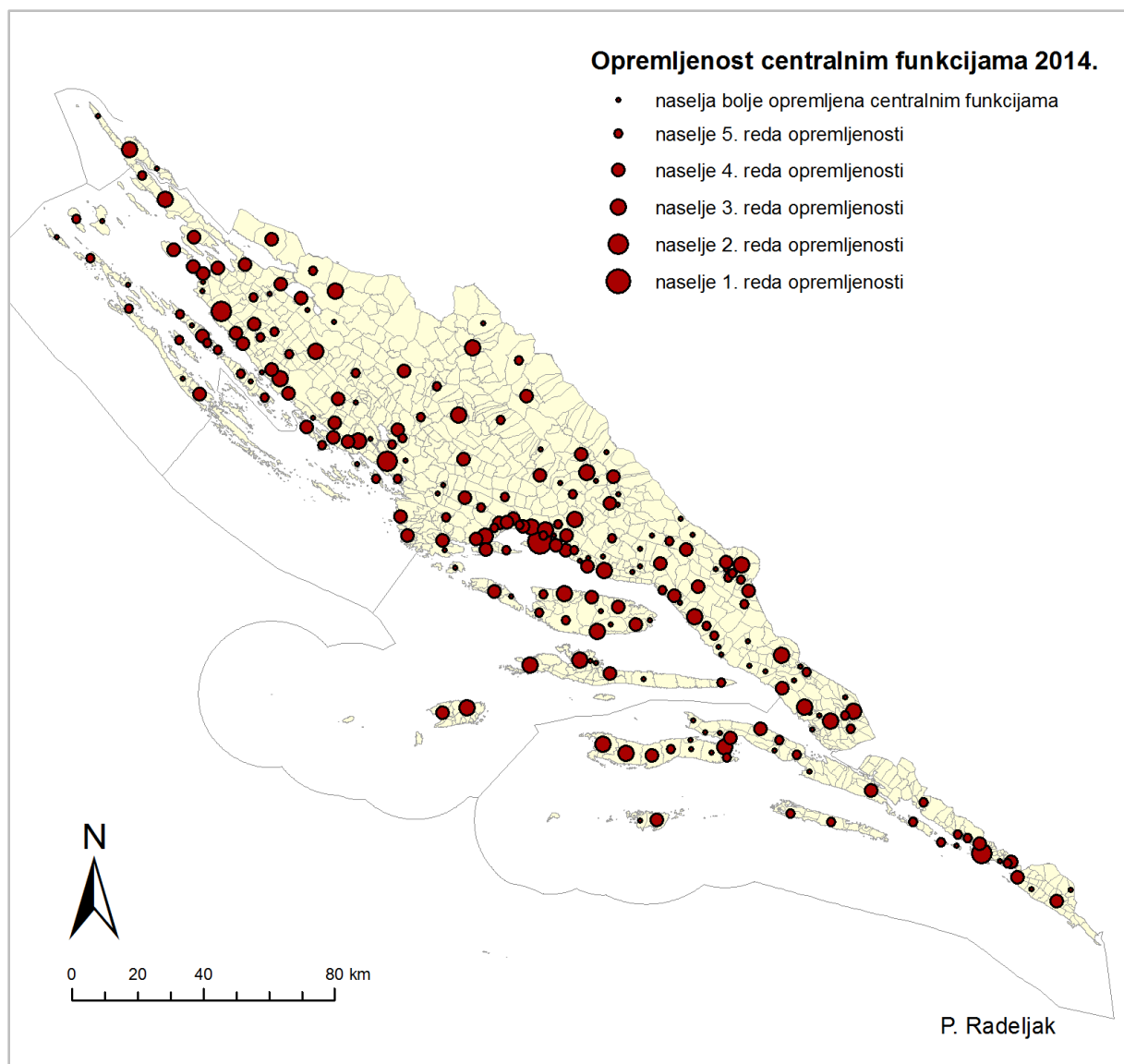
Tab. 1. Opremljenost naselja u Dalmaciji centralnim funkcijama 2014. godine

Stupanj opremljenosti naselja centralnim funkcijama	Funkcije
Naselja 5. reda opremljenosti Babino Polje, Bilice, Blizna Donja, Božava, Brela, Brodarica, Cista Provo, Čara, Drinovci, Drum, Galovac, Goveđari, Gradac, Ist, Janjina, Jasenice, Jezera, Kali, Kamenmost, Kaštel Kambelovac, Kaštel Štafilić, Kijevo, Klis, Kolan, Kraj, Kukljica, Kula Norinska, Kuna Pelješka, Lećeveica, LišaneOstrovičke, Lopud, Lozovac, Lumbarda, Milna, Mlinište, Nerežišća, Nevidane, Oklaj, Orašac, Otrić-Seoci, Podgora, Polača, Poličnik, Prgomet, Silba, Slano, Slatine, Slivno, Srebreno, Srijane, Srinjine, Sućuraj, Sutivan, Šipanska Luka, Škabrnja, Tkon, Tučepi, Ugljan, Veli Iž, Vranjic, Zaton, Zlarin, Zmijavci	<ul style="list-style-type: none"> - područna ili osnovna škola; - doktor opće/obiteljske medicine; - poštanski ured; - prodavaonica. Eventualne funkcije: bankomat; sjedište općine.
Naselja 4. reda opremljenosti Baška Voda, Bibinje, Cavtat, Donji Muć, Donji Proložac, Dugi Rat, Gradac, Grohote, Gruda, Hrvace, Jelsa, Kaštel Gomilica, Kaštel Lukšić, Kaštel Novi, Kaštel Stari, Kistanje, Komiža, Lastovo, Lovreć, Marina, Mlini, Mokošica, Murter, Nin, Novigrad, Okrug Gornji, Orebić, Otok, Pakoštane, Pirovac, Podstrana, Posedarje, Postira, Poveljana, Preko, Primorski Dolac, Primošten, Privlaka, Pučišća, Ražanac, Rogoznica, Runović, Salí, Seget Donji, Selca, Skradin, Smokvica, Stankovci, Starigrad, Stobreč, Ston, Sukošan, Sveti Filip i Jakov, Šestanovac, Tisno, Tribunj, Trilj, Trpanj,	<ul style="list-style-type: none"> - osnovna škola; - doktor opće/obiteljske medicine; - ljekarna; - stomatolog; - poštanski ured; - u pravilu dvije ili više klasičnih prodavaonica/minimarketa/supereta ili supermarket; - u pravilu bankomat; - u pravilu sjedište grada ili općine. Eventualne funkcije: poslovna banke ili FINA-e.

⁴To su sljedeća naselja: Aržano, Betina, Blace, Blato na Cetini, Boraja, Brnaze, Cista Velika, Čibača, Čilipi, Čista Velika, Donje Ogorje, Dragljane, Drašnice, Drvenik, Drvenik Veliki, Dubrava kod Šibenika, Dubravka, Gata, Glavina Donja, Golubić, Gornji Humac, Gornji Karin, Grab, Grubine, Igrane, Islam Latinski, Jesenice, Koločep, Komin, Kostanje, Krivodol, Kučiće, Kučište, Lovište, Lukoran, Lun, Molat, Mravince, Neorić, Obrovac Sinjski, Olib, Pašman, Perković, Petrčane, Potomje, Praznica, Premuda, Pridraga, Promajna, Prvić Šepurine, Pupnat, Račišće, Rogotin, Staševica, Stomorska, Studenci, Sumartin, Tugare, Turanj, Uble, Vedrine, Veliki Prolog, Vid, Viganj, Vinišće, Vrbanj, Vrboska, Zaostrog, Zastraišće, Zaton, Zaton, Zubovići, Žman, Žrnovo, Žuljana.

Unešić, Vir, Vrlika, Vrsi, Zagvozd, Zemunik Donji, Žrnovnica	
Naselja 3. reda opremljenosti Benkovac, Biograd na Moru, Blato, Bol, Drniš, Dugopolje, Hvar, Imotski, Kaštel Sućurac, Knin, Korčula, Makarska, Metković, Novalja, Obrovac, Omiš, Opuzen, Pag, Ploče, Sinj, Solin, Stari Grad, Supetar, Trogir, Vela Luka, Vis, Vodice, Vrgorac	<ul style="list-style-type: none"> - osnovna škola; - u pravilu srednja škola; - dom zdravlja ili dva i više doktora opće/obiteljske medicine; - u pravilu ginekolog i/ili pedijatar; - ljekarna; - stomatolog; - poštanski ured; - više prodavaonica, u pravilu jedan ili više supermarketa ili hipermarket; - bankomat - poslovnica banke, u pravilu i FINA-e; - sjedište grada ili općine. Eventualne funkcije: prekršajni i/ili općinski sud.
Naselja 2. reda opremljenosti Dubrovnik, Šibenik, Zadar	<ul style="list-style-type: none"> - sve uobičajene i eventualne funkcije 3. stupnja; - veleučilište ili sveučilište; - opća bolnica; - specijalistička ordinacija/privatna praksa; - poliklinika; - više supermarketa i hipermarketa; - županijski sud. Eventualne funkcije: trgovački sud.
Naselje 1. reda opremljenosti Split	<ul style="list-style-type: none"> - sve uobičajene i eventualne funkcije 4. stupnja; - klinički bolnički centar; - više specijalističkih ordinacija/privatnih praksi; - više poliklinika; - upravni sud.

Općenito je gustoća naselja različitog stupnja opremljenosti centralnim funkcijama veća u priobalju, u skladu sa zonama koncentracije stanovništva poglavito u pojasu od Trogira do Omiša te Zadru, Šibeniku i Dubrovniku s okolicom (sl. 1.). Prema tome, s obzirom na gustoću naselja opremljenih centralnim funkcijama izražen je posebno kontrast dijelova priobalja srednje i sjeverne Dalmacije te zaobalja koje karakterizira vrlo mala gustoća takvih naselja. U pretežno zaobalnim općinama Biskupija, Cijljane, Ervenik, Lokvičići, Slivno i Zadvarje nema niti jednog naselja od 5. reda opremljenosti naviše. Osim toga, indikativan je i podatak da stupanj opremljenosti naselja centralnim funkcijama u prosjeku pada s povećanjem nadmorske visine naselja (tab. 2).

Sl. 1. Opremljenost centralnim funkcijama dalmatinskih naselja 2014. godine

Izvor: izrađeno na temelju analize podataka o opremljenosti naselja centralnim funkcijama navedenih u popisu izvora

Vodeće središte na području Dalmacije je Split. Međutim, jaki regionalni centar Zadar kvalitativno se od Splita razlikuje „samo“ za lokaciju kliničkog bolničkog centra i upravnog suda. Nakon, u odnosu na Zadar slabijih, regionalnih centara Šibenika i Dubrovnika, slijedi

skupina naselja 3. reda opremljenosti, u koju ulaze centri u zaobalju (Benkovac, Drniš, Imotski, Knin, Metković, Obrovac, Opuzen, Sinj, Vrgorac)⁵, priobalju (Biograd na Moru, Kaštel Sućurac, Makarska, Omiš, Ploče, Solin, Trogir, Vodice) te na otocima (Blato, Bol, Hvar, Korčula, Novalja, Pag, Stari Grad, Supetar, Vela Luka, Vis).

U izdvojenih 160 naselja 2011. godine živjelo je 641.530 stanovnika, odnosno čak 75% ukupnog stanovništva Dalmacije. U 75 jače opremljenih naselja živi još 47.009 stanovnika, odnosno daljnjih 5,5% (tab. 2). Indeks promjene broja stanovnika u posljednjem međupopisnom razdoblju pokazuje povećanje stanovništva u skupini naselja 3. reda (odgovara subregionalnom centru), potom naselja 4. reda (odgovara područnom centru) te stagnaciju u slučaju naselja 5. reda opremljenosti (odgovara lokalnom centru). Nadalje, vrijednosti vitalnog indeksa 2001. – 2011. te indeksa starosti 2011. godinedaleko su najpovoljnije za skupinu naselja 3. reda opremljenosti centralnim funkcijama. Ove prosječne vrijednosti ne pokazuju razlike među naseljima unutar samih skupina, pri čemu se, primjerice, vrijednosti vitalnog indeksa⁶ za naselja 3. reda opremljenosti kreću od 51,60 (Vis) do 232,88 (Imotski), a indeksa starosti od 42,69 (Benkovac) do 179,88 (Pag).

---

⁵Zanimljivo je da se ovim centrima u novije vrijeme, a s obzirom na kvalitativnu opremljenost, pridružilo i Dugopolje. Primjer je to koji pokazuje suvremene tendencije i zakonitosti lokacije/decentralizacije funkcija u bližu i dalju okolicu većih središta. Tako u Dugopolju nema srednje škole, ali je tamo locirana privatna visoka škola.

⁶Vitalni indeks pokazuje broj živorođenih na 100 umrlih, pri čemu vrijednosti iznad 100 označavaju povećanje stanovnika prirodnom promjenom.

Tab. 2. Broj naselja, prosječna nadmorska visina i odabrani demografski pokazatelji po skupinama naselja Dalmacije izdvojenima prema opremljenosti centralnim funkcijama 2014. godine te ukupno u Dalmaciji

Skupine naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama	Broj naselja	Prosječna nadmorska visina	Broj stanovnika 2011.	Udio u ukupnom broju stanovnika Dalmacije 2011.	Gustoća naseljenosti 2011.(st/km ²)	Indeks promjene broja stanovnika 2001. - 2011.	Vitalni indeks 2001. - 2011.	Indeks starosti 2011.
Naselje 1. reda	1	12,00	167.121	19,53	7.245,10	95,42	97,72	115,63
Naselja 2. reda	3	23,33	134.207	15,68	1.240,01	97,92	101,32	115,04
Naselja 3. reda	28	80,07	161.073	18,82	265,55	104,44	134,54	85,52
Naselja 4. reda	65	91,34	124.314	14,53	120,21	103,02	114,98	103,37
Naselja 5. reda	63	127,06	54.815	6,41	54,73	100,10	89,02	124,56
Bolje opremljena naselja	75	151,19	47.009	5,49	44,86	98,78	91,96	113,68
Slabo ili nimalo opremljena naselja	762	217,41	167.192	19,54	20,26	97,37	74,05	134,20
DALMACIJA	997	/	855.731	100,00	70,87	99,27	98,93	111,36

Izvor:Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine, Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku; Digitalni model reljefa; Podaci iz grafičke baze Registra prostornih jedinica izrađene za potrebe popisa stanovništva 2011., Državna geodetska uprava.

Razlike među naseljima unutar iste skupine vidljive su i na primjeru izdvojenih naselja Šibensko-kninske županije/Pokrčja (tab. 3). Povećanjem broja stanovnika u međupopisnom razdoblju 2001. – 2011. te povećanjem broja stanovnika prirodnom promjenom (vitalni indeks iznad 100) ističu se Tribunj, Vodice, Kistanje, Brodarica, Bilice i Boraja s vrlo malom apsolutnom promjenom⁷. Pritom nizak indeks starosti, što upućuje na povoljniji dobni sastav stanovništva, 2011. godine imaju Knin, Kistanje i Boraja. Međupopisni pad broja stanovnika uz smanjenje prirodnom promjenom obilježava pak osobito zaobalne Drinovce, Kijevo, Unešić te Zaton.

⁷Broj stanovnika Boraje između 2001. i 2011. povećao se s 247 na 249

Tab. 3. Nadmorska visina i odabrani demografski pokazatelji po naseljima Šibensko-kninske županije izdvojenima prema opremljenosti centralnim funkcijama 2014. godine (bez naselja na otocima) te ukupno u Dalmaciji

Naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama	Nadmorska visina	Broj stanovnika 2011.	Gustoća naseljenosti 2011. (st/km ²)	Indeks promjene broja stanovnika 2001. - 2011.	Vitalni indeks 2001. - 2011.	Indeks starosti 2011.
Naselja 2. reda						
Šibenik	20	34.302	778,28	92,56	82,26	129,28
Naselja 3. reda						
Drniš	281	3.144	147,40	94,36	65,41	106,56
Knin	231	10.633	1.638,70	95,55	170,08	54,99
Vodice	9	6.755	194,82	110,45	116,24	122,14
Naselja 4. reda						
Kistanje	240	1.909	31,52	108,96	115,83	71,81
Pirovac	19	1.704	67,48	105,97	68,92	167,86
Primošten	21	1.631	142,56	92,62	63,51	171,53
Rogoznica	17	1.121	450,62	97,39	57,72	181,68
Skradin	0	588	432,76	94,99	44,44	135,25
Tisno	7	1.287	66,83	93,46	51,77	170,17
Tribunj	6	1.536	100,51	110,50	113,01	175,17
Unešić	355	320	19,49	82,69	36,36	350,00
Naselja 5. reda						
Bilice	12	2.307	107,83	105,87	104,70	109,66
Brodarica	7	2.534	417,59	107,60	152,41	124,45
Drinovci	230	164	16,46	72,25	28,81	304,17
Gradac	289	317	18,30	92,15	61,29	108,75
Kijevo	474	417	5,43	78,24	16,29	326,79
Lozovac	185	368	22,55	94,60	44,87	157,35
Okljaj	256	469	35,38	116,96	58,73	200,00
Zaton	22	978	47,78	89,07	41,36	169,28
Bolje opremljena naselja						
Boraja	270	249	18,15	100,81	109,09	67,61
Čista Velika	128	472	66,60	96,92	98,28	99,15
Dubrava kod Šibenika	94	1.185	43,37	97,45	70,18	137,10
Golubić	304	1.029	20,45	157,34	53,64	114,29
Perković	198	111	20,99	96,52	127,78	157,89
DALMACIJA	/	855.731	70,87	99,27	98,93	111,36

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine, Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku; Digitalni model reljefa; Podaci iz grafičke baze Registra prostornih jedinica izrađene za potrebe popisa stanovništva 2011., Državna geodetska uprava.

U odnosu na broj stanovnika, u izdvojenih 160 naselja 2011. godine nalazilo se nešto manje, 69% ukupnog broja stanova u Dalmaciji. Ukupnim brojem stanova prednjače naselja 4. reda opremljenosti, a u njima je statistički zabilježena i najveća pozitivna promjena ukupnog, te broja nastanjenih stanova u zadnjem međupopisnom razdoblju, ali i najviše stanova za odmor i rekreaciju u odnosu na broj nastanjenih stanova 2011. godine⁸. Na razini naselja povećanjem broja nastanjenih stanova ističe se Vir, koji ujedno prednjači i vrijednošću indeksa stanova za odmor i rekreaciju od 831,98 (na 2. mjestu je Silba s 470,13 te potom Pirovac s 436,09). Međutim, promjenom broja nastanjenih stanova slijede ga Mokošica, Žrnovnica, Solin, Podstrana i Kaštel Gomilica, naselja uglavnom u skupini naselja 4. reda opremljenosti, a koja se nalaze u utjecajnim zonama Dubrovnika i Splita, te bilježe ukupan rast broja stanovnika i pozitivnu prirodnu promjenu.

Tab. 4. Odabrani pokazatelji stambenog fonda po skupinama naselja Dalmacije izdvojenima prema opremljenosti centralnim funkcijama 2014. godine te ukupno u Dalmaciji i Hrvatskoj

Skupine naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama	Ukupan broj stanova 2011.	Udio u ukupnom broju stanova u Dalmaciji 2011.	Promjena ukupnog broja stanova 2001. - 2011.	Promjena broja nastanjenih stanova 2001. - 2011.	Promjena broja stanova za odmor i rekreaciju 2001. - 2011.	Udio nastanjenih u ukupnom broju stanova 2011.	Indeks stanova za odmor i rekreaciju 2011.
Naselje 1. reda	70.948	12,84	116,02	106,33	167,35	82,07	0,14
Naselja 2. reda	66.886	12,11	122,82	108,71	160,09	72,97	3,79
Naselja 3. reda	95.144	17,23	139,28	115,42	193,96	55,75	32,22
Naselja 4. reda	106.710	19,32	154,17	116,89	155,83	38,80	85,44
Naselja 5. reda	41.330	7,48	138,72	111,51	148,51	45,25	57,41
Bolje opremljena naselja	33.937	6,14	138,23	110,05	143,19	45,50	56,08
Slabo ili nimalo opremljena naselja	137.403	24,88	144,99	108,93	155,08	41,88	65,15
DALMACIJA	552.358	100,00	137,32	110,77	158,60	53,08	37,96
HRVATSKA	2.246.910	/	119,70	105,27	136,56	66,61	16,65

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine, Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku.

⁸Svojevrsni „indeks stanova za odmor i rekreaciju“ (vikendica) 2011. godine pokazuje broj vikendica na 100 nastanjenih stanova.

Među naseljima Šibensko-kninske županije primjećuje se visok indeks stanova za odmor i rekreaciju kod obalnih naselja 3. i 4. reda opremljenosti. Relativno velika povećanja bilježe naselja u zaobalju. Primjerice, broj stanova za odmor i rekreaciju u Kijevu povećao se s 3 (2001. godine) na 135 (2011. godine); u Boraji s 1 na 35; u Golubiću s 2 na 60; u Kistanjama s 6 na 156; u Gradcu s 5 na 49.

Tab. 5. Odabrani pokazatelji stambenog fonda po naseljima Šibensko-kninske županije izdvojenima prema opremljenosti centralnim funkcijama 2014. godine (bez naselja na otocima) te ukupno u Dalmaciji

Naselja prema opremljenosti centralnim funkcijama	Ukupan broj stanova 2011.	Promjena ukupnog broja stanova 2001. - 2011.	Promjena broja nastanjenih stanova 2001. - 2011.	Promjena broja stanova za odmor i rekreaciju 2001. - 2011.	Udio nastanjenih stanova u stanovima ukupno 2011.	Indeks stanova za odmor i rekreaciju 2011.
Naselja 2. reda						
Šibenik	17.707	114,14	103,68	152,05	72,12	8,44
Naselja 3. reda						
Drniš	1.575	117,89	106,47	550,00	71,05	6,88
Knin	4.284	107,85	99,82	276,92	78,90	1,07
Vodice	8.537	207,71	128,97	262,25	29,52	143,61
Naselja 4. reda						
Kistanje	818	129,02	117,16	2.600,00	67,60	28,21
Pirovac	4.069	156,26	119,60	163,29	16,34	436,09
Primošten	2.186	153,19	107,82	178,60	29,00	132,97
Rogoznica	2.473	166,98	105,92	132,98	18,08	252,57
Skradin	371	132,03	104,83	475,00	58,49	26,27
Tisno	2.013	136,20	105,15	131,81	25,34	192,55
Tribunj	2.744	187,56	125,05	179,57	21,28	215,24
Unešić	229	93,47	95,27	180,95	61,57	26,95
Naselja 5. reda						
Bilice	1.599	154,79	120,00	156,32	48,41	70,28
Brodarica	1.908	137,96	123,00	167,88	46,80	56,77
Drinovci	142	116,39	83,70	271,43	54,23	49,35
Gradac	170	122,30	88,89	980,00	65,88	43,75
Kijevo	458	116,54	83,82	4.500,00	44,10	66,83
Lozovac	237	129,51	102,90	175,76	59,92	40,85
Oklaj	251	103,72	90,34	194,34	52,19	78,63
Zaton	764	121,27	98,38	177,16	47,77	78,63
Bolje opremljena naselja						
Boraja	123	91,11	91,03	3.500,00	57,72	49,30

Čista Velika	211	111,05	104,23	138,89	70,14	33,78
Dubrava kod Šibenika	517	114,89	108,64	128,95	75,44	12,56
Golubić	638	209,18	143,70	3.000,00	57,21	16,44
Perković	50	92,59	88,10	100,00	74,00	29,73
DALMACIJA	552.358	137,32	110,77	158,60	53,08	37,96

Izvor: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine, Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Državni zavod za statistiku.

Rasprava

Analiza opremljenosti centralnim funkcijama naselja Dalmacije pokazala je njihov neravnomjeran razmještaj u prostoru. U razmještaju funkcionalno jakih naselja ogleda se utjecaj trendova razvoja nakon 2. svjetskog rata koji su doveli do koncentracije stanovništva i aktivnosti u priobalju, nasuprot zaobalju i mnogim otočnim naseljima. Razmještaju naselja opremljenih centralnim funkcijama dugoročno je doprinio i općinski monocentrizam do 1990-ih, odnosno, prema Glamuzini i Glamuzini (1998) tendencija lociranja što više funkcija u samo općinsko središte, bez vođenja dovoljno računa o ostalim naseljima unutar općine. Unutar Hrvatske izuzetak su donekle bile primorske općine, budući da je zahvaljujući razvoju turizma dio naselja uspio zadržati ili smjestiti neke zasebne funkcije. Obilježja tako polariziranog razvoja bila su izražena i u Dalmaciji, i posebno su vidljiva na primjeru Šibensko-kninske županije, gdje su do 1992. bile organizirane tri velike općine: Šibenik, Knin i Drniš. Sada na području Biskupije, Cijljana i Ervenika, nekada u sklopu velike općine Knin, nema niti jednog naselja od 5. reda opremljenosti centralnim funkcijama naviše. U odnosu na to, među naseljima 3. reda opremljenosti većina su priobalna naselja te u recentnom razdoblju općinska središta.

Demografski pokazatelji u prosjeku su najpovoljniji za naselja 3. reda opremljenosti, koja u načelu odgovaraju subregionalnim centrima, što je vidljivo i usporedbom sa sustavom centralnih naselja koje je izdvojio Lukić (2012). Zabrinjavaju prosječne vrijednosti vitalnog

indeksa i indeksa starosti za naselja 5. reda opremljenosti. Osobito indikatori za šibensko zaobalje upućuju na izražene negativne procese, pri čemu pozitivno odskaču vrijednosti za Knin i Kistanje, kao posljedica karakteristika stanovništva doseljenog nakon Domovinskog rata.

U prosjeku sve skupine naselja bilježe povećanje ukupnog broja stanova u razdoblju 2001. – 2011., što se posebno odnosi na stanove za odmor i rekreaciju, a sve skupine naselja izuzev 1. i 2. reda opremljenosti, imaju visok indeks stanova za odmor i rekreaciju. Relativno velika povećanja broja stanova za odmor i rekreaciju u zaobalju osobito su vidljiva na primjeru Šibensko-kninske županije. Opačić (2009) razmatra tri vala u izgradnji stanova za odmor u hrvatskom priobalju nakon Drugog svjetskog rata i navodi da je od kasnih 1990-ih došlo do intenzivne izgradnje objekata s apartmanima, vezano uz razvoj tržišta nekretninama i iznajmljivanje. Razlozi povećanju broja stanova za odmor i rekreaciju u depopuliranim područjima, osobito zaobalja i otoka, mogu se tražiti u prenamjeni postojećeg stambenog fonda u stanove za odmor i rekreaciju, ali i općenito gubitku funkcije stalnog stanovanja. Zaostajanje slabo napučenih i izrazito depopulacijskih krajeva ne treba promatrati samo kao posljedicu neprimjerene društvene skrbi već objektivni nedostatak tih mahom slabije razvijenih krajeva (Nejašmić, 2008). U tom smislu značajke neravnomjernog razmještaja stanovništva i funkcija od posljedice postaju čimbenikom društveno-gospodarskog razvoja.

Zaključak

Analiza opremljenosti naselja u Dalmaciji centralnim funkcijama pokazala je njihov neravnomjeran razmještaj kao posljedicu dugoročnih trendova socio-ekonomskog razvoja. Posebno je to vidljivo na primjeru naselja Šibensko-kninske županije gdje na području općina Biskupija, Cijvlane i Ervenik, do 1992. godine u sklopu velike općine Knin, nema niti jednog

naselja od 5. reda opremljenosti centralnim funkcijama naviše, dok su među naseljima 3. reda opremljenosti većina priobalna općinska središta.

Demografski pokazatelji u prosjeku su (uz značajne razlike unutar skupina naselja!) najpovoljniji za naselja 3. reda opremljenosti centralnim funkcijama u Dalmaciji, dok zabrinjavaju pojedine vrijednosti za naselja 5. reda opremljenosti. Budući da prvotna skupina odgovara subregionalnim, a potomja lokalnim centrima, iz toga proizlaze važne implikacije za razvoj i planiranje opremljenosti centralnim funkcijama, odnosno jačanje pojedinih centara u sustavu centralnih naselja. Daljnje implikacije, posebno u odnosu na stalno i povremeno korištenje centralnih funkcija, proizlaze i iz izrazitog jačanja rekreativne funkcije, vidljive u apsolutnom povećanju i velikom relativnom udjelu stambenog fonda namijenjenog odmoru i rekreaciji.

Osim opremljenosti funkcijama, ključna je apsolutna i relativna dostupnost funkcija stanovništvu gravitacijskog područja; zajednički one se snažno odražavaju na kvalitetu života stanovnika određenog područja. Značajke razmještaja stanovništva i centralnih funkcija nisu samo posljedica već i ključan čimbenik društveno-gospodarskog razvoja. Posebno u slučaju izraženih depopulacijskih područja valja razmatrati dugoročne učinke povećanja, stagnacije ili smanjenja opremljenosti centralnim funkcijama, uz izbjegavanje nedovoljno promišljene redukcije funkcija koja bi se temeljila isključivo na potrebi za redukcijom troškova u državnom i javnom sektoru.

Literatura

- Crkvenčić, Ivan (1976): Statistička i funkcionalna klasifikacija naselja SR Hrvatske, u: A.Cvitanović /ur./, *Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske: Geografska analiza*, Zagreb: Školska knjiga.
- Defilippis, Josip (2006): Promjene u poljoprivredi i selu Dalmacije u posljednjih stotinjak godina, *Društvena istraživanja* 15 (6): 1047-1062.
- Faričić, Josip (2012): *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Zagreb: Školska knjiga.
- Faričić, Josip; Graovac, Vera; Čuka, Anica(2010): Mali hrvatski otoci – radno-rezidencijalni prostor i/ili prostor odmora i rekreacije, *Geoadria* 15 (1): 145-185.
- Glamuzina, Martin; Glamuzina, Nikola(1998): Problem centralnog naselja u općini Gradac, *Geoadria* 3: 57-63.
- Grgurević, Oleg(1991): Relativni centralitet naselja Hrvatske, *Sociologija sela* 29 (111/114): 73-83.
- Laci, Silvester(1979): Centralna naselja Međimurja, *Radovi* 14: 19-40.
- Lajić, Ivan; Mišetić, Roko(2013): Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća, *Migracijske i etničke teme* 29 (2): 169-199.
- Lukić, Aleksandar(2012): *Mozaik izvan grada – tipologija ruralnih i urbaniziranih naselja Hrvatske*, Samobor:Meridijani.
- Malić, Adolf(1981): *Centralne funkcije i prometne veze naselja središnje Hrvatske*, Zagreb:Geografsko društvo Hrvatske Zagreb.
- Nejašmić, Ivo(1991): *Depopulacija u Hrvatskoj: korijeni, stanje, izgledi*, Zagreb: Globus.
- Nejašmić, Ivo (2008): *Stanovništvo Hrvatske: demogeografske studije i analize*, Zagreb: Hrvatsko geografsko društvo.
- Nejašmić, Ivo(2013): Demografsko starenje na hrvatskim otocima, *Migracijske i etničke teme* 29 (2): 141-168.
- Novosel-Žic, Petrica(1986): Neki pokazatelji centralomjesne organizacije otoka Krka, *Radovi* 21: 29-36.
- Njegač, Dražen (1999): Funkcionalna diferencijacija naselja i centralnomjesna organizacija Hrvatskoga zagorja, *Hrvatski geografski glasnik* 61: 25-36.
- Opačić, Vuk Tvrтко(2009): RecentCharacteristicsoftheSecond Home PhenomenonintheCroatianLittoral, *Hrvatski geografski glasnik* 71 (1): 33-66.
- Pejnović, Dane(2004): Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, *Društvena istraživanja* 13 (4-5): 701-726.

Šakaja, Laura(1997): CulturalActivity as a Central Function: theExampleof Croatia, *Hrvatski geografski glasnik* 59: 13-33.

Šimunović, Vjekoslav(1997): Hijerarhija centralnih naselja Zapadne Hercegovine, *Acta GeographicaCroatica* 32: 125-144.

Vresk, M., 2002: *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb.

Vrišer, Igor(1968): Centralna naselja u Jugoslaviji, u: P. Kitoski /ur./ *Zbornik na VIII kongres na geografite od SFRJ vo Makedonija*, Skopje.

Izvori

Digitalni model reljefa.

Podaci iz grafičke baze Registra prostornih jedinica izrađene za potrebe popisa stanovništva 2011., Zagreb: Državna geodetska uprava.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine, Zagreb: Državni zavod za statistiku.

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, *Narodne novine* 86/2006., 125/2006., 16/2007., 46/2010., 145/2010., 37/2013., 44/2013., 45/2013.

Za centralne funkcije

- osnovne i srednje škole:

Odluka o donošenju mreže osnovnih i srednjih škola, učeničkih domova i programa obrazovanja, *Narodne novine* 70/2011.

Upisna područja osnovnih škola Republike Hrvatske, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, URL:<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11531> (1.5.2014.)

Ustanove iz sustava visokog obrazovanja, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, URL:http://pregledi.mzos.hr/ustanove_VU.aspx (1.5.2014.)

- poslovnice banaka, FINA-e te bankomati:

FINA, poslovnice, URL:<http://www.fina.hr/Default.aspx?sec=914> (2.5.2014.)

Interaktivna karta Hrvatskog autokluba (HAK), URL:<http://map.hak.hr> (2.5.2014.)

Popis poslovnih jedinica, URL:<http://www.jadranska-banka.hr/Default.aspx?sifraStranica=247> (2.5.2014.)

Popis lokacija bankomata Jadranske banke d.d. Šibenik, URL:<http://www.jadranska-banka.hr/LokacijeBankomata.aspx> (2.5.2014.)

- pošte:

Hrvatska pošta, Pretraga poštanskih ureda,
URL:<http://www.posta.hr/default.aspx?pretpum&vrsta=ured> (4.5.2014.)

- prodavaonice:

Bure, Marketi i supermarketi, URL:<http://www.bure.hr/index.php/2013-05-04-09-14-39/market-i-supermarketi> (4.5.2014.)

Centralni imenik Republike Hrvatske, URL: www.imenik.hr (4.5.2014.)

Djelo marketi, URL:<http://www.ultragros.hr/aploads/files/karta-djelo.pdf> (3.5.2014.)

Konzum, Prodavaonice, URL:<http://www.konzum.hr/Prodavaonice> (3.5.2014.)

Lidl, Tražilica, URL:http://www.lidl.hr/cps/rde/SID-0ECACC6B-1E6CD372/www_lidl_hr/hs.xsl/trazilica.htm (3.5.2014.)

Mercator, Prodajna mjesta, URL:<http://www.mercator.hr/hr/prodajna-mjesta/seznam.html?group=0&opening=0> (3.5.2014.)

NTL, Prodajna mjesta, URL:<http://www.ntl.com.hr/prodajna-mjesta/1/0> (3.5.2014.)

Plodine, Prodajni centri, URL:<http://www.plodine.hr/supermarketi-plodine/hr1> (3.5.2014.)

Pretraživač www.google.hr (4.5.2014.)

Studenac, Popis trgovina, URL:http://studenac.hr/maloprodaja/popis_trgovina/ (3.5.2014.)

Tommy, Prodajna mjesta, URL:http://www.tommy.hr/prodajna_mjesta/ (3.5.2014.)

- sudovi:

Zakon o područjima i sjedištima prekršajnih sudova, *Narodne novine* 137/2009.

Zakon o područjima i sjedištima sudova, pročišćeni tekst,
URL:<http://www.zakon.hr/z/432/Zakon-o-podru%C4%8Djima-i-sjedi%C5%A1tima-sudova>
(4.5.2014.)

- zdravstvene funkcije:

HZZO, Adresar zdravstvenih ustanova/privatnih praksi, URL:<http://www.hzzo.hr/zdravstveni-sustav-rh/zdravstvena-zastita-pokrivena-obveznim-zdravstvenim-osiguranjem/adresar-zdravstvenih-ustanovapivatnih-praksi> (4.5.2014.)

HZZO, Popis doktora ugovorenih u djelatnosti opće/obiteljske medicine; Popis doktora ugovorenih u djelatnosti zdravstvene zaštite predškolske djece; Popis doktora ugovorenih u djelatnosti zdravstvene zaštite žena; Popis doktora ugovorenih u djelatnosti dentalne zdravstvene zaštite; Popis ugovorenih ljekarni u RH, URL:<http://www.hzzo.hr/zdravstveni-sustav-rh/zdravstvena-zastita-pokrivena-obveznim-zdravstvenim-osiguranjem/ugovoreni-sadrzaji-zdravstvene-zastite-u-rh> (5.5.2014.)

Zahvala

Ovaj rad je sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Primjena metode scenarija u planiranju i razvoju ruralnih područja Hrvatske* br. 4513 te znanstveni projekt *Geografsko vrednovanje prostornih resursa ruralnih i krških područja Hrvatske* br. 119-1191306-1369 Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta.

Sažetak

U cilju svrstavanja naselja u Dalmaciji u skupine premarcentnoj opremljenosti centralnim funkcijama te razmatranja razvojnih implikacija koje iz toga proizlaze, u radu je analizirana opremljenost naselja s obzirom na šest osnovnih skupina funkcija. Primijenjen je kvalitativni postupak pri čemu su naselja razvrstana u jedan od stupnjeva opremljenosti centralnim funkcijama ako su zadovoljila kriterije opremljenosti. Detaljnija analiza razvojnih implikacija provedena je na razini naselja Šibensko-kninske županije koja u širem smislu pripadaju Pokrčju.

Analiza opremljenosti naselja u Dalmaciji centralnim funkcijama pokazala je neravnomjeran razmještaj kao posljedicu dugoročnih trendova socio-ekonomskog razvoja. Demografski pokazatelji u prosjeku su najpovoljniji za naselja 3. reda opremljenosti centralnim funkcijama u Dalmaciji. Pritom su izražene razlike među pojedinim naseljima unutar skupina. Implikacije za razvoj i planiranje, posebno u odnosu na stalno i povremeno korištenje centralnih funkcija, proizlaze i iz izrazitog jačanja rekreativne funkcije, vidljive u apsolutnom povećanju i velikom relativnom udjelu stambenog fonda namijenjenog odmoru i rekreaciji.

Značajke razmještaja stanovništva i centralnih funkcija nisu samo posljedica već i ključan čimbenik društveno-gospodarskog razvoja, a nastavak koncentracije stanovništva i funkcija u priobalnoj zoni može imati daljnje negativne razvojne posljedice.

Ključne riječi: centralne funkcije, Dalmacija, Šibensko-kninska županija, razvoj

Summary

The analysis was based on six basic groups of services with the goal of organising settlements in Dalmatia into groups in accordance with how equipped they are with (central) services, after which development implications stemming from this would be considered. A qualitative procedure was used and settlements organised into groups based on the level of equipment. A detailed analysis of development implications was then conducted for settlements in Šibenik-Knin County, which are part of the Pokrče area/Krka watershed.

The analysis of the equipment of settlements in Dalmatia with central services showed an imbalanced distribution due to long-term trends of socio-economic development. On average, demographic indicators are most favourable for settlements falling into the 3rd degree of equipment level in terms of central services in Dalmatia. There are, however, significant differences among the settlements within the groups. Other implications for development and planning, especially in terms of permanent and occasional use of central services, stem from a stronger trend toward recreational function. This is evident in the absolute increase, but also relative share, of second homes in Dalmatia. The characteristics of the distribution of population and central services are not just a consequence, but also an important factor of socio-economic development, with continuing concentration of population and services in the coastal zone having further negative development consequences.

Key words: central services, Dalmatia, Šibenik-Knin County, development